

A.FILVMINVS, UN PRODUCĂTOR DE OPAIȚE MAI PUȚIN CUNOSCUT DIN MOESIA INFERIOR (DOBROGEA)

Florin Topoleanu

Abstract: *In the tumular necropolis near Stejaru, Tulcea County, a Firmalampen type lamp, produced locally, bearing the mark of A.Filuminus, was found. This is the second such item found until now, after the lamp discovered at Barboși, Galati County. A coin from Septimius Severus provides the dating. The closest analogies for the shape of the lamp and the letter font are found at Durostorum-Ostrov (Farm 4).*

Key words: *lamp, Stejaru, A.Filuminus, 2nd-3rd centuries A.D.*

Cuvinte cheie: *opaiț roman, Stejaru, A.Filuminus, sec. II-III p.Chr.*

Opaițul care face obiectul acestei note a fost descoperit în septembrie 1983 cu prilejul efectuării unei cercetări arheologice de salvare în necropola tumulară de epocă romană situată între com. Stejaru și satul subordonat V. Alecsandri din jud. Tulcea¹. Lucrările agricole au dat atunci la iveală fragmentul unei stele funerare, păstrate *in situ* în mantaua unui tumul, ultimul dintr-un șir de aproximativ 12, puternic aplatizați orientați pe direcția E-V. În movila dezvelită au fost descoperite 16 morminte de incinerare cu ardere pe loc, în gropi rectangulare cu două trepte, având ca ofrande oale, cănițe, farfurii, boluri, un ulcior și mai multe opaițe². Dintre acestea se remarcă cel găsit în mormântul nr. 12, înregistrat la Muzeul de Istorie și Arheologie din cadrul ICEM Tulcea, cu nr. inv. 33 180 (Pl. I/1). Dimensiunile sale sunt următoarele: lungime păstrată – 8,15 cm; diametrul maxim – 5,46 cm; diametrul discului – 3,33 cm; diametrul bazei – 3,33 (3,67) cm; înălțimea rezervorului – 2,55 cm. Lipsește apucătoarea, semidiscul este ușor spart la descoperire, iar baza este parțial arsă secundar. Modelarea a fost realizată cu un tipar uzat, astfel că unele detalii ale decorului de pe bordură sunt șterse. Lutul alb-gălbui, cu angobă proprie, este moale, cu pietricele, granule de calcar alb, particule feruginoase și rar mica albă în compoziție. Rezervorul opaițului este rotund cu ciocul în prelungire. Discul larg, decupat pe aproximativ trei sferturi din suprafață, este mărginit de un cordon plastic care se deschide în dreptul ciocului formând un canal, cu laturile paralele cuprinzând și orificiul pentru fitil. Bordura este relativ îngustă și ușor convexă, decorată cu doi butoni laterali, dispuși simetric și un motiv vegetal din care se distinge un vrej cu frunze (?). Baza, ușor ovală și puțin adâncită, este conturată de două cercuri în relief în care este imprimată cu majuscule clar conturate, pe trei rânduri, ștampila producătorului A./FILVMI/NVS. Lipsește hasta orizontală a literei A, litera F are hasta orizontală superioară orientată oblic în sus, a doua hasta orizontală lipsind. Litera L este redată cu hasta orizontală în poziție oblică în jos, iar literele V și S sunt în ligatură. Înălțimea literelor este cuprinse între 0,66 cm (M) și 1,28 cm (VS în ligatură).

---

¹ Un raport preliminar privind săpăturile de salvare de la Stejaru a fost prezentat în anul 1985 la Sesiunea organizată de Muzeul Dunării de Jos Călărași.

² Rezultatul complet al săpăturilor de salvare de la Stejaru va fi publicat într-un număr viitor al revistei Peuce.

Numele *A.Filuminus* pare a fi de origine orientală, poate grec, pelerin sau libert³, proprietarul unui sau mai multor ateliere. Litera A este cu siguranță începutul unui *prenomen* care poate fi *A(?ulus)* sau *A(?urelius)*, iar *Filuminus* este *cognomen* redat la genitiv.

În literatura de specialitate marca mai este cunoscută doar într-un singur caz, păstrată fragmentar pe un opaiț descoperit în castrul de la Barboși, editorul său propunând restituția *FILVM(enus)*⁴. Așa cum se observă din desenul publicat al opaițului de la Barboși, cele două par a fi identice, cel puțin în privința grafiei ștampilei și a formei toartei. Din păcate, nu știm cum arată motivul vegetal care ornamează bordura lămpii publicate și nici dacă discul era decupat (Pl. 1/2).

Caracteristicile pieselor de la Stejaru și de la Barboși permit încadrarea lor în tipul X Loeschcke, cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de *Firmalampen*⁵. Opațiile acestui tip, cele mai răspândite în lumea romană între sec. I-III p.Chr., au fost imitate sau copiate în multe ateliere din provincii până în sec. IV p.Chr.⁶. Acest lucru se datorează atât popularității mărcilor de origine nord-italice⁷, dar și formei lor, compactă, ușor de manevrat și foarte rezistentă. Cerințele tot mai mari ale pieței, dar și dezvoltarea economică a provinciilor a dus la imitarea masivă a opațiilor de tip *Firmalampen*, începând, mai ales, cu domnia lui *Traianus*. Au apărut astfel lămpi purtând „semnătura” unor meșteri / proprietari locali, care satisfăceau nevoile unor comunități sau zone, în general bine delimitate prin descoperirile arheologice. Păstrând caracteristicile generale ale tipului X Loeschcke, aceste opație au câteva trăsături distincte întâlnite de altfel și la cele de la Stejaru și Barboși. Astfel, în multe cazuri bordura este decorată cu motive vegetale sau geometrice, butonul dorsal poate fi înlocuit cu o toartă, discul poate fi decupat, iar marca este stângaci imprimată, cu haste curbate, inegale și cu ligaturi. Nu în ultimul rând, lutul și modelarea sunt de slabă calitate, cu impurități și, în multe cazuri, cu ardere incompletă, față de prototipurile superioare nord-italice sau produsele marilor oficine provinciale.

Imitațiile și copiile locale au generat adevărate dispute între specialiști privind localizarea sediului atelierului producător, eventual a succursalelor sale și datarea lămpilor. Așa s-a întâmplat cu opațiile produse de *Armenius*, *Flavius* și *Ianuaris*, cei mai cunoscuți proprietari locali de ateliere din Dacia și cele două Moesii.

În stadiul actual al cercetărilor atelierul producător al celor două opație semnate de *A.Filuminus* trebuie căutat în nord-estul provinciei Moesia Inferior. Chiar dacă există o diferență de culoare a lutului, datorată mai degrabă timpului de ardere, iar decorul de pe bordura opaițului din jud. Galați nu s-a păstrat, este posibil să fi fost modelate în același atelier situat mai aproape de Stejaru decât de Barboși⁸.

³ Gostar 1961, 199.

⁴ Sanie, Dragomir, Sanie 1975, 201, nr. 40, fig. 5/4; Sanie 1981, 165, nr. 32.

⁵ Loeschcke 1919, tipurile IX și X, 255-298, 427-446, nr. 751-999, pl. 1, 3, 17, 19; Menzel 1969, 60-61, Buchi 1975, 23-27.

⁶ Iványi 1935, 33; Petru 1972, 64-65.

⁷ Buchi 1975, *pass*.

⁸ În lipsa unor descoperiri concludente, castrul de lângă Galați, situat periferic, dincolo de Dunăre, este mai curând piață de desfacere decât centru producător.

Comuna Stejaru, neamintită până în prezent în literatura de specialitate⁹, este situată în sudul jud. Tulcea, în apropierea hotarului de NV a teritoriului histrian și a drumului antic care străbătea Dobrogea de la N la S. În jur se găsesc trei importante orașe romane: (*L*)*Ibida*, la cca. 10 km N, *Argamum*, la 25 km E și *Histria*, la aceeași distanță în SE. Dintre acestea doar *Histria* pare să fi produs opaițe de tip *Firmalampen*, chiar dacă informațiile „pentru existența unor oficine locale sunt foarte sărace, deoarece materialul arheologic descoperit nu a fost publicat decât parțial”¹⁰. La (*L*)*Ibida* nu a fost documentat încă nici un cuptor, iar cele descoperite la *Orgame/Argamum* sunt elenistice sau romane târzii¹¹.

Nu putem ignora nici faptul că în apropierea castrului de la Barboși se găsesc, pe malul drept al Dunării, orașele *Arrubium* și *Troesmis*, pentru acesta din urmă existând elemente convingătoare privind existența unei producții locale de opaițe *Firmalampen*¹².

Din Dobrogea, amintim ca posibile centre producătoare a lămpilor de acest tip orașele *Tomis* și *Callatis*¹³, principalul argument fiind deocamdată numărul mare al descoperirilor. Dar cel mai important centru de olărit al zonei, cu 19 cuptoare de ars ceramică, publicate până în prezent, a funcționat la Durostorum–Ostrov (Ferma 4)¹⁴. Aici au fost descoperite un mare număr de opaițe de tip *Firmalampen*, copii după prototipuri nord-italice sau imitații ale ceramiștilor locali¹⁵, multe dintre ele încă inedite¹⁶. La Durostorum–Ostrov (Ferma 4) au fost descoperite și probabil produse cel mai mare număr de opaițe locale de tip X Loeschke, purtând marca FLAVI, foarte asemănătoare ca formă și grafia inscripției cu cel două semnate de A. Filuminus¹⁷. Întâlnim astfel unele exemplare cu decor vegetal pe bordură, discul decupat, toarta în bandă, dimensiuni foarte apropiate și aceeași manieră de imprimare a literelor F și L, cu hastele orizontale orientate oblic în sus sau în jos și litera A fără hasta orizontală. Aceleași elemente sunt prezente de altfel și pe opaițele lui *Flavius* descoperite în Pannonia¹⁸, Dacia¹⁹ și cele două Moesii²⁰, la care totuși remarcăm prezența hastei orizontale inferioare a litere F, în majoritatea cazurilor abia sugerată, ca de altfel și în cazul piesei de la Barboși (Pl. 1/3).

⁹ Iconomu 1986, 35-36; autorul îl amintește pe A. Filuminus printre producătorii de opaițe dobrogeni într-un studiu aflat, din păcate, în manuscris.

¹⁰ Iconomu 1986, 184-185.

¹¹ Coja 2005, 69-81, 130-161, fig. 15, 17.

¹² Opaț 1980, 342, 348.

¹³ Iconomu 1986, 183-194.

¹⁴ Mușețeanu 2003.

¹⁵ Mușețeanu, Culică, Elefterescu 1980; Mușețeanu 1992; Mușețeanu, Elefterescu 2008; Mușețeanu 2003, 30.

¹⁶ Informație D. Elefterescu.

¹⁷ Mușețeanu, Culică, Elefterescu 1980, 300-301, fig. 10-11, nr. 32-44; alte 12 exemplare sunt încă inedite – informație D. Elefterescu.

¹⁸ Iványi 1935, 17-18, 30, 32, 167, pl. 86/73-74.

¹⁹ Bibliografie selectivă: Bărcăcilă 1932, 25, fig. 41-42; Tudor 1968, 90-91; Alicu 1994, 21-22, 175; Băluță 2003, 73-74; Regep-Vlascici 2007, 149-151; Bondoc 2008, 55, nr. 8-10.

²⁰ Bibliografie selectivă: Čičikova 1974, 160, 164; Scorpan 1978, 158, nr. 8; Opaț 1980, 342, Jovanović 1985, 46-47; Kuzmanov, Băčvarov 1986, 54, nr. 74-77; Nicolae 1994, 203, nr. 4.

În lipsa unor elemente concrete privind localizarea atelierului producător al opaițelor descoperite la Barboși și Stejaru nu este exclus ca acestea să fi fost modelate la Durostorum–Ostrov (Ferma 4) sau într-o sucursală locală a oficinei lui Flavius din nordul Dobrogei²¹.

Cu mult mai sigură este încadrarea cronologică a opaițului de la Stejaru, găsit în mormântul nr. 12 al tumulului cercetat împreună cu o monedă de la *Steptimius Severus* (193-211), nuanțând astfel obișnuita datare largă, în sec. II-III p.Chr. a lămpilor locale de tip X Loeschcke.

În sfârșit, menționăm aici o descoperire mai veche de la *Sucidava* unde, pe fragmentul unei baze de opaiț s-a păstrat ștampila FILVIN, citită de editorul său CILVIN(?)²² (Pl. 1/4). Deși grafia este foarte apropiată de cea de a opaițul de la Stejaru²³, inscripția este greu de înțeles dacă nu cumva este vorba de una sau mai multe litere căzute în lacună.

Opaițul descoperit la Stejaru îmbogățește repertoriul mărcilor cunoscute în Dobrogea înscriind pe harta arheologică a județului Tulcea o nouă stațiune. În acest sens amintim și de identificarea unei întinse așezări aflată la aprox. 500 m NV de movila cercetată din care au fost recoltate 14 monede, date de la *Domitian* la *Valens*, donate muzeului din Tulcea în anul 1975.

Bibliografie

- Băluță, C.L. 2003, *Lămpile antice de la Alba Iulia (Apulum)*, I, *Lămpile epigrafice*, Alba Iulia.
- Bărcăcilă, Al. 1932, *Drobeta, azi T.-Severin. Așezarea dacică din podul lui Traian, castrul și orașul roman cu 75 figuri și planul castrului*.
- Bondoc, D. 2008, *Roman lamps form Cioroiul Nou, Cioroiși commune, Dolj County, Romania*, *Lychnological Acts* 2, 53-57.
- Buchi, E. 1975, *Lucerne del Museo di Aquileia*, I. *Lucerne romane con marchio di fabbrica*, Associazione nazionale per Aquileia, Aquileia.
- Čičikova, M. 1974, „*Firmalampen*” *du limes danubiene en Bulgarie*, în *Actes du IXe Congres International d’etudes sur les frontieres romaines, Mamaia, 6-13 sept. 1972, Köln, Wien*, 155-165; pl. 32-36.
- Coja, M. 2005, *Orgame/Argamum I. Cercetările dintre anii 1975-1985. Capitale dintr-o monografie arheologică inedită reunite și editate de Mihaela Mănucu-Adameșteanu*, București-Tulcea.
- Gostar 1961, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, *ArhMold* 1, 149-210.
- Iconomu, C. 1986, *Un capitol al producției și al schimbului de mărfuri în zona Dunării de Jos – lucernele (sec. I-VII e.n.)*, Teză de doctorat, mss., București.
- Ivány, D. 1935, *Die pannonischen Lampen. Eine Typologisch – cronologische übersicht*, *DissPan* II, 2, Budapesta.
- Jovanović, A. 1985, *Lampe iz radionije Flaviusa*, *Niški Zbornik* 1, Niš, 45-52.

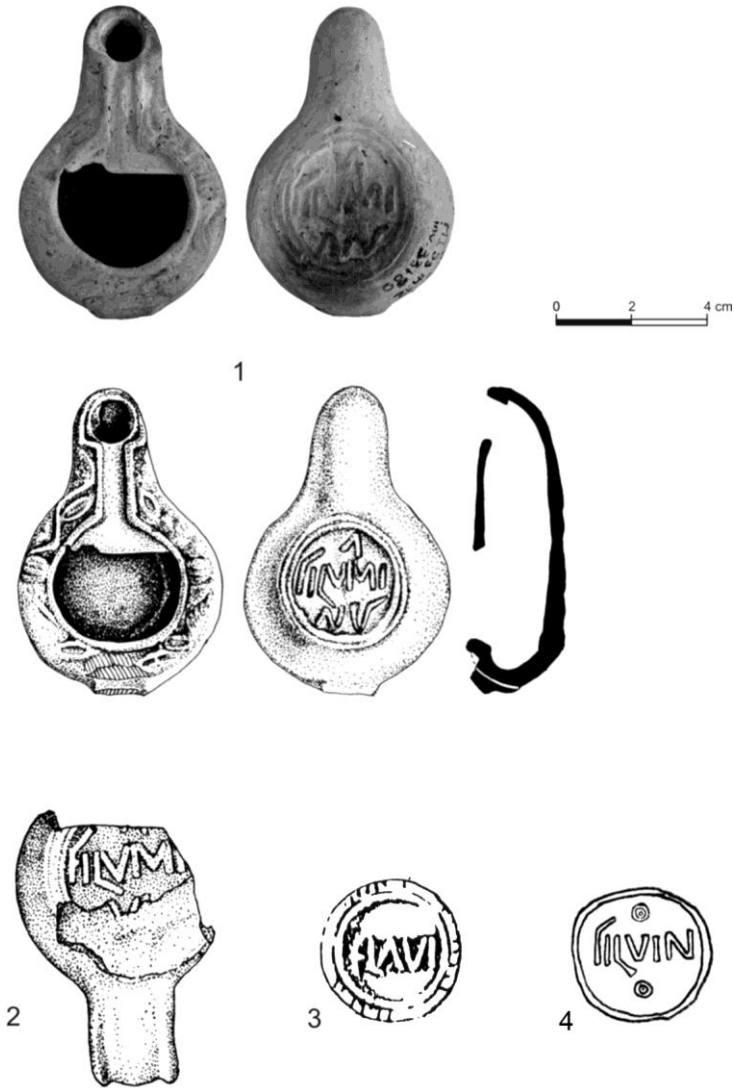
²¹ Alicu 1994, 21; Regep Vlascici 2007, 150; sunt de părere că toate opaițele cu marca FLAVI sunt produse în același atelier (?).

²² Tudor 1965, 364, nr. 14, fig. 2/5; Tudor 1968, SE 295; IDR II, 136, nr. 299.

²³ Lipsa hastei orizontale inferioară a literei F și aceeași formă a literei L de pe opaițele de la *Sucidava* și Stejaru sunt elemente ce vor fi cu siguranță luate în considerare odată cu noile descoperiri.

- Kuzmanov, G., Băčvarov, I. 1986, *Sammlung antiker Lampen in Museum von Silistra*, Izvestija Varna, 22(37), 43-62, +20 pl.
- Loeschcke, S. 1919, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Belenchtungswesens*, Zürich.
- Menzel, H. 1969, *Antike Lampen in Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Katalog 15, Mainz.
- Mușețeanu, C. 1992, *Ceramica romană de la Durostorum*, Teză de doctorat (mss.), București.
- Mușețeanu, C. 2003, *Atelierele ceramice romane de la Durostorum*, în colaborare cu Dan Elefterescu, Muzeul Național de Istorie a României. Monografia IV, București.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 2008, *Les ateliers de lampes de Durostorum*, în *Lychnological Acts* 2, 183-185, pl. 125-127.
- Nicolae, C-tin 1994, *Câteva opaițe descoperite la Carsium*, *Pontica* 27, 199-207.
- Opaïț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, *Peuce* 8, 328-366.
- Regep Vlascici, S. 2007, *Noi descoperiri de opaițe de tipul „Firmalampen” la Tibiscum. Considerații privind relațiile interprovinciale*, *Drobeta. Arheologie-Istorie* 17, Drobeta Turnu-Severin, 146-170.
- Sanie, S. 1981, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea de pe teritoriul Moldovei, sec. II î.e.n. – III e.n.*, Iași.
- Sanie, S., Dragomir, I.T., Sanie, Ș. 1975, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, *SCIVA*, 26, 2, 189-208.
- Scorpan, C. 1978, *Descoperiri arheologice la Sacidava*, *Pontica* 11, 155-180.
- Tudor, D. 1965, *Comunicări epigrafice III*, *SCIV* 16, 2, 357-372.
- Tudor, D. 1968, *Oltenia romană*³, București.

Florin Topoleanu
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale,
Str. 14 Noiembrie, nr. 1 bis,
820009, Tulcea,
România
peuce@icemtl.ro

Pl. 1. 1 – Opaitul *A. Filuminus* descoperit la Stejaru; 2 – Opaitul *A. Filuminus* descoperit la Barboși; 3 – ștampilă *Flavi* de la *Durostorum* (apud Mușețeanu 1992, pl. 43/170b);

4 – ștampilă opaitul *Filuin* descoperit la Sucidava.

Pl. 1. 1 – *A. Filuminus* lamp discovered at Stejaru;

2 – *A. Filuminus* lamp discovered at Barboși; 3 – *Flavi* mark from *Durostorum*;

4 – the mark on the *Filuin* lamp discovered at Sucidava.